

Op zoek naar een natie

Leesexemplaar

Opgedragen aan Kaat

Leesexemplaar

OP ZOEK NAAR Lode Wils EEN NATIE

Het ontstaan
van Vlaanderen
binnen
België

Polis

7	Voorwoord
9	1. Hoe een Vlaamse natie de Belgische is gaan verdringen
31	2. Meertaligheid in onze gewesten
39	3. Vanwaar komen de moderne naties?
49	4. De twee Belgische revoluties
63	5. Een nieuw portret van Willem I
71	6. Conscience in de Vlaamse natievorming
85	7. Het officiële taalgebruik in Vlaanderen in de negentiende eeuw
101	8. Pol de Mont (1857–1931): van de scholierenbeweging, via de landdagbeweging, naar een volksbeweging?
131	9. Kamiel van Caeneghem (1860–1944), een van de grondleggers van een flamingantische volksbeweging

-
- 141   **10. Het aandeel van de Flamenpolitik
in de Vlaamse natievorming**
- 167   **11. Nicolaas Jan Cupérus
als liberaal flamingant**
- 179   **12. Koning Albert I
en de Vlaamse Beweging:
een status quaestionis**
- 209   **13. De Katholieke Vlaamse Landsbond**
- 269   **14. De jonge Joris Van Severen:
links of rechts?**
- 281   **15. De autobiografie
van Pieter Geyl: zelfbevestiging
en openhartigheid**
- 311   **16. Stijn Streuvels en Duitsland**
- 325   **17. Elias of het gevecht
met de geschiedenis**
- 347   **18. Leo Vindevogel: de politicus
en de mythe van zijn proces**
- 365   **19. Rob Van Roosbroeck
en zijn tijdgenoten**
- 371   **20. En hoe verder?**
- 375   **Noten**

Voorwoord

In 2019 maakten de communautaire en daarmee verbonden andere tegenstellingen het onmogelijk om een federale regering te vormen in België. Het Belgisch nationaal bewustzijn is zo zwak geworden dat het die tegenstellingen niet meer kan overbruggen. Er bestaat in de schoot van de Vlaamse beweging integendeel een krachtige anti-Belgische stroming, die al een eeuw oud is en wellicht dus niet meer zal verdwijnen. De aanhangers ervan mogen hopen dat de aanslepende crisis de voorbode is van het einde van België. Hoe is het zover gekomen, terwijl de Vlaamse beweging is ontstaan uit het enthousiasme van de Belgische Revolutie van 1830?

Al sinds 1952 heb ik mij bijzonder toegelegd op de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Behalve een groot aantal deelstudies heb ik daar driemaal een omvattende synthese over gepubliceerd in 1977–1989, in 1992/2005 en in 2017.¹ In het eerste hoofdstuk van dit boek geef ik een gebald overzicht van de beslissende wendingen in die geschiedenis. Dan volgen achttien recente bijdragen, waarin onderdelen ervan concreet worden belicht. Het laatste hoofdstuk bevat een bedenking bij de huidige crisis.

1. Hoe een Vlaamse natie de Belgische is gaan verdringen

In de geschiedenis komen er perioden voor van versnelde en zeer conflictuele ontwikkeling, waarin transformaties gebeuren die tot in een verre toekomst beslissend blijken te zijn. De zestiende eeuw was er zo een, waarin de reformatie en de contrareformatie patronen hebben vastgelegd die doorwerken tot vandaag. Toen werden ook de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, die sinds 1430 waren ontstaan en gegroeid, gesplitst door het militair verloop van opstand en burgeroorlog. Zoals Johan Huizinga schreef: ‘Twee nationaliteiten ontstonden in de plaats van één. De Zuidelijke Nederlanden werden in bijna alle opzichten de echte, maar aan weerszijden gesnoeide uitgroei van de Bourgondische staat. Zij vormden een staat en een nationaliteit, maar zij misten twee en een halve eeuw het goed dat staat en nationaliteit volwaardig maakt: de vrijheid.’¹

De grootste daaropvolgende transformatie in West-Europa, piekend in de jaren 1780–1850, was die waarin de federale, nog half feodale samenlevingen van het ancien régime werden omgevormd tot gelaïciseerde, unitaire natiestaten met rechtsgelijkheid en napoleontische wetboeken. Voor de Zuid-Nederlandse ‘nationaliteit’ of protonatie werd dat langdurige omvormingsproces al voltooid in 1830, door de Belgische Revolutie. (Die hele voor-geschiedenis wordt toegelicht in de hoofdstukken 2 tot 5.)

IN DE BELGISCHE NATIESTAAT

De nationale revolutie wekte in België een dynamisme dat afstak tegen de vroegere lethargie, op politiek gebied in de liberale grondwet, die in 1848 en later zou worden nagevolgd in andere landen, en op economisch terrein. Ze stimuleerde ook een stroming om de vaderlandse geschiedenis te bestuderen, de roemrijke nationale kunst te doen herleven, de volkstaal en de literatuur te beoefenen, de eigen tradities in stand te houden. De beginnende Vlaamse beweging was een onderdeel van die Belgisch-patriottische stroming. Ze beperkte zich niet tot culturele activiteit: zodra in 1839 de vrede met Nederland gesloten was, ging ze ook over tot politieke actie om het gebruik van de volkstaal door alle overheden te promoten. Een van haar centrale figuren was de literator Hendrik Conscience, 'die zijn volk leerde lezen', vrijwilliger in het revolutionaire leger in en na 1830. Bij hem is het duidelijk hoezeer de beginnende Vlaamse beweging een Belgische beweging was. (Zie hoofdstuk 6).

De revolutie had inzake het officiële taalgebruik de praktijk van de Habsburgse Nederlanden hersteld: het destijds heel beperkte domein van de centrale overheid intern Franstalig en naar buiten tweetalig; en vrije keuze voor de lagere overheden: provincies, gemeenten, notarissen, rechters enzovoort. Maar anders dan ze in de vorige eeuwen gedaan hadden, hielden de provinciale en gemeentelijke elites voor administratief gebruik veelal niet meer vast aan de volkstaal, maar verkozen ze de Franse wereldtaal, als instrument van de vooruitgang. (Zie hoofdstuk 7.) In het Groothertogdom Luxemburg doen ze dat nog altijd in hoofdzaak. Het was een van de vernieuwingen van de grote transformatie na 1780. Maar over die vernieuwingen in het algemeen bestonden er in heel Europa twee strekkingen: de liberalen, die ze wilden behouden en verder ontwikkelen, tegenover de conservatieven en confessionelen, die in de mate van het mogelijke wilden vasthouden aan (of terugkeren naar) de natio-

nale overlevering. Die tegenstelling zou niet alleen in de Belgische samenleving, maar ook in de schoot van de Vlaamse beweging een heel lang leven kennen.

Al in 1846 kwam het tot een openlijke botsing onder de literatoren die de meest opvallende voorvechters waren van de taalbeweging, over de vraag hoezeer hun werken de intellectuele ontvoogding en politieke vooruitgang moesten bevorderen. Meer bepaald of ze toegevingen mochten doen aan de seculiere geestelijkheid, die zoals bij andere 'kleine volkeren' een steunpilaar was van de taal als onderpand van de nationaal-religieuze traditie, in ons geval sinds de aartshertogen Albrecht en Isabella.

In 1848 spoelde er, nog meer dan in 1830, een golf van nationaal-liberale revoluties over Europa. Die schiep een generatie van jonge flaminganten, voor wie het niet meer alleen ging om de nationale taal tegenover die van Frankrijk, maar om de volkstaal tegenover die van de verfranste stedelijke elite. Rond 1860 was daaruit een krachtige radicaal-liberale stroming gegroeid, die aan de wieg stond van de arbeidersbeweging in Antwerpen en Gent. In Antwerpen vormden in 1862 liberalen en confessionelen gezamenlijk — met een sterke flamingantische inbreng — een progressieve Meetingpartij, die het bestuur van de stad en de provincie zou vernederlandsen. Het zag ernaar uit dat er een Vlaamse volksbeweging begon te groeien. Intussen had de beweging niet meer als hoofddoel België te versterken, maar wel Vlaanderen, dat voor een aantal militanten een subnatie aan het worden was binnen de Belgische natie.

Paus Pius IX (1846–1878) verhardde in deze jaren zijn reactionaire politiek, met in december 1864 de encycliek *Quanta Cura*, die de liberale vrijheden scherper dan ooit veroordeelde, en in 1870 een proclamatie van pauselijke onfeilbaarheid. Daardoor werden confessionelen en vrijzinnigen uiteengedreven in vijandige kampen die elkaar fel bevochten. De meest strijdbare arbeiders kozen voor het vrijzinnige kamp en uiteindelijk voor het socialisme. Het grootste deel van de Vlaamse beweging daarentegen raakte opgesloten in een bekrompen confessionele

partij, die wel het officiële gebruik van het Nederlands stilaan uitbreidde, onder meer door de eerste taalwetten op de strafrechtspraak en de rijksadministratie. Het duurde tot in de jaren 1880 vooraleer de Vlaamse beweging weer opleefde, in samenhang met de sociale en democratische bewustwording van steeds bredere bevolkingsgroepen.

In 1884 haalde de katholieke partij een verpletterende verkiezingsoverwinning, met als hoofdthema de levensbeschouwelijke schoolstrijd, maar ook dankzij flamingantische steun nadat de liberale regering zes jaar lang de taalwet op de rijksbesturen had genegeerd. Die wet was onder de vorige katholieke regering uitgevaardigd in 1878, en verplichtte de rijksoverheid uitdrukkelijk om in Vlaanderen het Nederlands te gebruiken in contacten met particulieren en gemeentebesturen, tenzij die zelf het Frans verkozen. Bij militanten leefde nu de hoop dat er ‘volledig Vlaams rechtsherstel’ kon worden bekomen. Een godsdienstige ‘studentenbeweging’ mobiliseerde daartoe ook scholieren, seminaristen en normalisten in land- en gowdagen. Aan de massaal bijgewoonde landdagen namen ook een aantal vrijzinnige flaminganten deel, en er ontstond een beperkte stroming tot ‘samenwerking’ over de levensbeschouwelijk-politieke scheiding heen. Het tempo van de wettelijke en administratieve uitbreidingen van het Nederlands taalgebruik in Vlaanderen versnelde, maar telkens partieel.

In 1884 ontstond er trouwens ook een liberale Waalse beweging, die deze uitbreidingen bestreed als uitingen van de klerikale overheersing. Dat de regering zich daardoor liet afremmen, verklaart mee dat het in en na 1894 tot een flamingantische afscheuring uit de katholieke partij zou komen: het daensisme. Belangrijker op termijn was de polarisering tussen een ‘katholiek conservatief Vlaanderen’ en een ‘vrijzinnig progressief Walonië’, een beeld dat zich zou vastzetten doordat de katholieke parlementaire meerderheid onafgebroken duurde tot 1919. Die beeldvorming werd versterkt door het kiesstelsel, dat tot 1900 alle zetels van een arrondissement toekende aan de partij die er

het hoogste aantal stemmen behaalde. In het Vlaamse land was dat de katholieke partij, in het Waalse industriebekken de liberale. Dat zou mettertijd leiden tot twee antagonistische subnaties in het land.

Vanaf november 1890 tot 1894 behandelde het parlement een grondwetsherziening voor de uitbreiding van het stemrecht. Dat leidde onmiddellijk tot een wedloop naar de toekomstige kiezers, ook op het platteland, van socialisten en progressieve liberalen aan de ene kant, sociaal-katholieken en confessionele Vlaamsgezinden aan de andere. In het arrondissement Brussel was er nog een derde groep, van vooral vrijzinnige flaminganten, die daar in de twee liberale partijen geen erkenning vonden en daarom een Vlaamse Volkspartij stichtten. Er ontstond een christendemocratische beweging die uitgesproken Vlaamsgezind was, en het algemeen (maar ongelijk) mannenstemrecht dat werd ingevoerd, zou zoals verwacht de Vlaamse drukking op de overheden zeer versterken. De katholieke parlementaire meerderheid werd verlengd tot na de Eerste Wereldoorlog. In de hoofdstukken over Pol de Mont en Kamiel van Caeneghem is deze politieke ontwikkeling concreet te volgen.

De taalwetgeving had voortaan niet meer alleen als doel in Vlaanderen de Fransonkundigen te beschermen, maar ook de twee nationale talen op gelijke voet te stellen in België. Daar werkten aanvankelijk de socialistische parlementsleden aan mee, hoewel ze allemaal in het Luiks-Henegouwse industriebekken gekozen waren. Zij remden dus de tegenstelling tussen Vlaanderen en Wallonië af. Maar die wetgeving bleef fragmentarisch, uitgaand van parlementair initiatief dat werd opgejut door flamingantische verenigingen. Waarom namen de katholieke regering en de katholieke partij niet het initiatief tot een algemeen taalstatuut voor het land?

De katholieke partij had toen geen nationaal bestuur, net zomin als de liberale, maar de koning had een heel actieve rol in de landspolitiek. Hij koos als hoofd van de regering iemand uit de parlementaire meerderheid die hij bekwaam achtte om die

meerderheid te leiden, in een richting die hij wenselijk of ten minste aanvaardbaar vond. De andere ministers koos hij in overleg met hem. Hij stelde hem dus eigenlijk aan het hoofd van de meerderheidspartij, die gewoon was om 'de regering des konings' te volgen. Die regering moest niet alleen het vertrouwen krijgen en bewaren van haar meerderheid, maar ook van de vorst. Leopold I had aanvankelijk, volgens de traditionalistische opvatting, de katholieke godsdienst gezien als de grondslag van de Belgische natie, en daarmee verbonden had hij sympathie betuigd voor '*le bon vieux flamand*'. Maar vanaf 1857 of ten laatste 1864 zag de dynastie in de liberale partij de steunpilaar van de natie, hoewel die veel minder voelde voor de volkstaal. Vooral onder Albert I (1909–1934) zou dat zwaar doorwegen in de taalkwestie, zoals beschreven in hoofdstuk 12.

Vanaf 1900 was het meerderheidsstelsel in de parlementaire verkiezingen verlaten voor een beperkte 'evenredige vertegenwoordiging'. In de Vlaamse arrondissementen werden opnieuw een aantal liberalen verkozen, en nu ook socialisten, zij het slechts heel weinig. Dat laatste wekte wrevel bij hun Waalse partijgenoten, die opschoven naar het wallingantisme. In 1912 zouden ze daar duidelijk bij aansluiten, zodat de tegenstelling tussen 'het vrijzinnige vooruitstrevende Wallonië' en 'het achterlijke klerikale Vlaanderen' opnieuw verscherpte, na bijna dertig jaar 'klerikaal-Vlaamse heerschappij'.²

Het trage vorderen van 'het Vlaamse rechtsherstel', zoals de militanten het aanvoelden, was onder meer te wijten aan de geestelijke armoede onder de confessionele flaminganten. Wel hebben vrijzinnige intellectuelen 'als gist in het deeg' van de beweging gewerkt, naar het woord van de historicus Arie Willemsen. Onder meer leverden Julius Mac Leod en Lodewijk de Raet rond 1900 doeltreffende verantwoordingen voor de vernederlandsing van het hoger onderwijs.

Jongere flaminganten voor wie de taalstrijd duidelijk een Vlaams-nationale zaak was geworden, waren van hun kant sinds 1905 bezig om onder leiding van Frans van Cauwelaert een

organisatie op te bouwen binnen de katholieke partij, om hun greep te vestigen op de regering en zo een volledige gelijkheid van de landstalen door te voeren. In 1914 konden ze een taalwet afdwingen op het lager onderwijs (tot veertien jaar) die een radicale vernederlandsing oplegde. Maar een jaar tevoren hadden ze voor het leger slechts beperkte verbeteringen bekomen, en voor de Rijksuniversiteit Gent, die in parlementaire behandeling was, viel hetzelfde te vrezen.

TWEE OORLOGEN MET FLAMENPOLITIK, EN HUN NASLEEP

In de Eerste Wereldoorlog (1914–1918) zou de Duitse bezetter de Vlaams-Waalse tegenstelling uitbuiten om het land te destabiliseren, en Vlaanderen samen met Nederland op te nemen in een door Duitsland geleid *Mittleuropa*, of zelfs in het federatieve Duitse keizerrijk. (Zie hoofdstuk 10.) Dat werd vergemakkelijkt door de *völkische* opvatting dat de taal en ‘het ras’ een twee-eenheid vormen die de nationaliteit bepaalt. Die opvatting was in Europa verbreid sinds de romantiek, en tot aan de Tweede Wereldoorlog. Ze oefende een fundamentele invloed uit op de Vlaamse beweging, ook in haar oriëntatie op Nederland (bij de vrijzinnigen vooral), en in een besef van ‘stamverwantschap’ met het Germaanse Duitsland, dat opvalt bij flaminganten als Pol de Mont, Leo Vindevogel en Rob Van Roosbroeck. (Zie de hoofdstukken 8, 18 en 19.) Het *völkische* denken leefde ook bij de Nederlandse intelligentsia, waaronder een anti-Belgische Groot-Nederlandse beweging werd gecreëerd die een belangrijk hulpmiddel werd om de Duitse *Flamenpolitik* aan de Vlamingen aan te praten. Aan de overzijde, bij de Franstalige Belgen en bijzonder bij de wallinganten, werd de francofilie door de oorlog versterkt.

De bezetter vernederlandste de Gentse universiteit in 1916, voerde in 1917 een ‘bestuurlijke scheiding’ door met een Waalse administratie in Namen en een Vlaamse in Brussel, en procla-

meerde de Nederlandse eentaligheid van alle overheidsdiensten in Vlaanderen. De voormannen van de 'activisten' die dit alles steunden, en die in december 1917 door het militair bestuur in Brussel werden geprest om de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit te roepen, schatten toen dat ze daarvoor op 15.000 openlijke aanhangers zouden kunnen rekenen. Dat bleek te hoog geschat. Maar het minimumdoel dat Duitse instanties gesteld hadden, om zelfs als ze de oorlog niet wonnen 'door het aanwakkeren van de Vlaams-Waalse betwistingen België blijvend te verzwakken', werd zeker bereikt.³ De patriottische Vlaamsgezinden hadden nochtans de Duitse geschenken afgewezen. (Zie hoofdstuk 11 over Nicolaas Cupérus.) In 1943 schreef de literator Gerard Walschap, die in 1918 twintig jaar oud was: 'Het activisme spleet ons veel dieper dan nu nog begrijpelijk voorkomt. Het koos tussen Vlaanderen en België, twee vaderlanden voor ons tot dan toe identiek, en die plots tot onze verstomming onverzoenlijke vijanden waren.'⁴

De oorlog en het Duitse ingrijpen hadden een polariserende werking. Er werd een anti-Belgische stroming in de Vlaamse beweging geschapen, die tevoren niet bestond, maar die kon steunen op de opgekropte wrevel bij militanten van de Vlaamse subnatie. De flamingantische opinie werd geradicaliseerd in milieus waar ze al tevoren sterk stond, vooral in de katholieke zuil. Maar ze werd als het ware weggeveegd, alvast tijdelijk, in milieus waar ze zwak stond, terwijl de tegenkanting onder de Franstaligen fel was versterkt.

De flaminganten eisten van hun eigen regering natuurlijk de gelijkstelling die zij niet hadden willen aanvaarden uit de handen van de vijand. Maar die regering van nationale unie, samengesteld uit de drie partijen, had al in 1916 geen duidelijke belofte willen afleggen inzake de universiteit. Dat veroorzaakte toen een breuk met de Frontbeweging onder de IJzersoldaten, die beslisten tot de vorming van een eigen partij. Ze zouden evolueren naar de eisen van zelfbestuur en niet-bestrafing van de activisten. Begin 1918 voorkwam koning Albert I dat zijn regering

enige substantiële belofte zou afleggen, en na de oorlog weerde hij zoveel mogelijk de Vlaamsgezinden als minister, en zeker als hoofd van de regering en van de rechterzijde in het parlement. Dat kon hij des te gemakkelijker omdat er voortaan altijd coalitieregeringen moesten worden gevormd, bij afwezigheid van een absolute Kamermeerderheid.

Bij de regeringsvorming van november 1918 in Loppem stelde Albert als regeringsleider en dus als hoofd van de katholieke meerderheidspartij Léon Delacroix aan, een niet-parlementariër net zoals Henri Jaspar, een andere 'katholieke' minister die tot in 1934 de dienst zou uitmaken. *'Le but était de faire surgir des hommes nouveaux et de remplacer les anciens chefs du parti clérical, usés et impopulaires, par des catholiques modérés et conciliants, que la Droite n'oserait récuser et que la Gauche accepterait.'*¹⁵

De oorlog had zowel een sociale als een flamingantische radicalisering veroorzaakt, met een grote sprong voorwaarts van de socialistische partij, mede door de invoering van het zuiver algemeen mannenstemrecht en de verruiming van de evenredige vertegenwoordiging. De katholieke partij verloor in 1919 haar meerderheid in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, maar in haar schoot organiseerden de flaminganten zich nu tot een Vlaams-democratische vleugel die de meeste katholieke volksvertegenwoordigers van België achter zich had. Omdat die vleugel onmisbaar was voor de grondwetsherziening inzake het stemrecht, kon hij in 1921 een tamelijk radicale vernederlandsingswet op alle openbare besturen afdwingen, met de steun van de Vlaamse en Brusselse socialisten en van de helft van de Vlaamse liberalen. Maar daarna kon de koning de Katholieke Vlaamse Kamergroep marginaliseren: in 1923, bijna vijf jaar na de wapenstilstand, werd de Gentse universiteit slechts half vernederlandsd en werd geen enkele verbetering in het leger toegestaan. (Zie, ook voor het verdere verloop, hoofdstuk 13 over de Katholieke Vlaamse Landsbond.)

Die 'definitieve' afwijzing van de Vlaamse eisen, bijna vijf jaar na de wapenstilstand, veroorzaakte een nieuwe vertrouwens-

breuk, zoals er in 1916 een was ontstaan onder de frontsoldaten. Jongere kiezers haakten af van de ‘machteloze’ partij van Van Cauwelaert en kozen voor een Vlaams-nationalisme. In de Frontpartij, die dankzij de evenredige zetelverdeling al bij de verkiezingen van 1919 een levensvatbare zweeppartij gebleken was, werden de oud-strijders grotendeels van de leiding verdrongen door oud-activisten. Een ware haat tegen België werd gepredikt, vooral, maar niet uitsluitend, door activisten die in oktober 1918 door de bezetter naar Nederland gedirigeerd waren om hun werking van daaruit voort te zetten. Zij werden gesteund door Groot-Nederlanders daar, die Vlaanderen wilden inlijven na een nieuwe oorlog die door Duitsland zou worden gewonnen. Zij kochten onder andere het Antwerpse *Frontersdagblad* op, om het in een radicaal anti-Belgische koers te dwingen. (Zie de hoofdstukken over Joris Van Severen en Pieter Geyl.) De Vlaamse nationalisten zouden zowel in het parlement als daarbuiten een verdere officiële vernederlandsing van Vlaanderen bestrijden, als lapwerk dat afleidde van het ware doel: het verdwijnen van België.

De katholieke flaminganten bestreden België niet zoals de nationalisten, maar zij radicaliseerden verder voor de rechten van ‘het Vlaamse volk’. En vermits zij in de naam van België bestreden werden, noemden zij België ‘alleen maar een staat’, geen vaderland of natie meer. Zij en ook de bisschoppen zouden aanvaarden dat er in de schoot van hun organisaties voor federalisme geijverd werd. Omdat koning Albert en zijn liberale vrienden nog méér afkeer hadden van socialisten in de regering dan van een Nederlandse eentaligheid van Vlaanderen, aanvaardden ze van 1927 tot 1936 katholiek-liberale regeringen die geleidelijk een wat afgezwakte eentaligheid wettelijk konden laten vastleggen. Essentieel waren daarbij: het optreden van het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW, nu Beweging.net), mede namens zijn Waalse vleugel, en de vrees van de Waalse liberalen en socialisten dat er anders ook in Wallonië tweetaligheid zou worden opgelegd.

De officiële erkenning van de Nederlandstaligheid (niet meer tweetaligheid) van Vlaanderen voorkwam een verdere afkoeling

van de gevoelens van de Vlaamsgezinden tegenover België, en ze droeg bij tot een nationalistische nederlaag in de parlementsverkiezing van 1932. Dat de taalgrief grotendeels verdwenen was, deed zoeken naar een nieuw nationalistisch programma. In 1933 werd een Vlaams Nationaal Verbond (VNV) gesticht op fascistische basis, met als einddoel een autoritair bestuurd 'Dietsland' (dus met het verdwijnen van België). In februari 1934 verklaarde de leiding van het VNV, in een besloten vergadering van beproefde nationalisten, dat ze erop rekende aan de macht te komen zoals dat was gelukt in de corporatistische dictaturen Italië, Duitsland en Oostenrijk.⁶ (De vernietiging van België was niet te verwachten, tenzij door een overwinning van nazi-Duitsland in een volgende oorlog.) Het VNV zou erin slagen om bijna heel het Vlaams-nationalisme te verenigen in zijn dictatoriaal geleide partij. Die bereikte in de parlementsverkiezing van 1936 een grote doorbraak, welke bestendig werd in die van 2 april 1939, toen de Tweede Wereldoorlog al onvermijdelijk leek. Het Duitse ministerie van Propaganda had in een intern verslag van 10 januari 1939 gemeld dat met aanzienlijke subsidies het VNV 'bestendig van ons afhankelijk wordt gehouden, zodat zijn leider nu bereid is zich uitsluitend naar de richtlijnen van hieruit te schikken'.

De opvallende verzwakking van het vertrouwen in de parlementaire democratie, ook buiten het VNV en vooral in katholieke middens, was mede een gevolg van de aanslepende economische malaise in de tussenoorlogse periode. Ze veroorzaakte, vooral inzake de militaire en buitenlandse politiek, een verscherpte polarisering met de linkse Waalse en vooral wallingantische opinie, dus een verdere verzwakking van de Belgische samenhang. De bestuurbaarheid van het land werd erdoor aangetast, met opvallende regeringsinstabiliteit tot gevolg. Op 17 april 1939 schreef de liberale Vlaamse voorman Julius Hoste aan zijn vrouwde vriend Van Cauwelaert: 'Wij zijn in het Brünning-tijdperk... (1930-1932, voorafgaand aan de nationaalsocialistische Machtergreifung in Duitsland; LW) De internationale

toestand is gevaarlijk; gaat het echter zo voort, dan geef ik aan het land geen zes maanden, opdat onze binnenlandse verhoudingen onmogelijk zouden worden.'

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 sloot de meerderheid van zowel de flamingantische als de wallingantische opinie weer nauwer aan bij België, in de hoop dat het zijn neutraliteit kon bewaren. Maar in mei 1940 overviel Duitsland opnieuw België, met een Flamenpolitiek die het ditmaal voorbereid had. Het organiseerde heel het openbare leven, onder meer alle beroepsgroepen, volgens de beginselen van zijn Nieuwe Orde. Daarbij legde het de leiding in handen van Vlaams-nationalisten en aanverwanten, wat bijdroeg tot een flamingantische collaboratie die massaal was vergeleken bij het heel beperkte activisme van de vorige oorlog. De VNV-leiding had zich onmiddellijk in de collaboratie gestort, en ging over tot een jarenlang anti-Belgisch en nazistisch opbod om de gunst van de nieuwe heersers definitief te verkrijgen: zelfs door soldaten te werven voor de strijd tegen Groot-Brittannië, en later tegen de Sovjet-Unie. De accommodatie en de collaboratie waren in Vlaanderen groter dan in Wallonië, en het verzet was beduidend kleiner, zodat de tegenstelling tussen beide landsdelen alweer werd versterkt.

Maar tegelijk gebeurde ook een toenadering van het grootste deel van de Vlaamsgezinde opinie tot België. In de zomer van 1941 zag zelfs een meerderheid in de Raad van Leiding van het VNV al in dat België de enige reële grondslag was waarop Vlaanderen kon bestaan, om te ontsnappen aan de annexatie door Duitsland. Bij de loyale flaminganten groeide het patriottisme ten koste van de sympathie voor het federalisme, en zou het beeld van vóór 1914 herleven: dat er tussen het kleine vaderland Vlaanderen en het grote vaderland, het unitaire België, geen tegenstelling kon bestaan.

Het Vlaams-nationalisme was bij de bevrijding gediscredeerd, zoals het in heel Europa met het fascisme het geval was. Dat had zijn weerslag op de Vlaamse beweging in het algemeen.

Wanneer ik nog in 1958 en de volgende jaren, als leraar in de athenea van Antwerpen en Hoboken, vroeg wat de Vlaamse beweging was, riepen de leerlingen om het hardst: ‘De zwarten! De incivieken! De leopoldisten! De fascisten! De klerikalen! De romantici!’ Om te herstellen van het odium dat op haar geladen was door de collaboratie, zou de Vlaamse beweging twintig jaar nodig hebben. Van belang was daarom dat in mei 1945 het August Vermeylenfonds werd gesticht, de eerste flamingantische vereniging van socialistische signatuur. Die zou al in 1946–1947 het initiatief nemen tot samenwerking met het liberale Willemsfonds en het katholieke Davidsfonds om ‘de Vlaamse beweging weer van wal’ te laten gaan.

Aan de overkant was de Waalse beweging aanzienlijk versterkt in aanhang, prestige en radicalisering uit de bezetting gekomen. Er was ook in de confessionele opinie een (nog kleine) wallingantische groep actief geworden. Een federalisering van het land om te ontsnappen aan de Vlaams-conservatieve overheersing, en om de Waalse economische verzwakking tegen te gaan, was nu de hoofdinhoud van de beweging. Die werd luidruchtig gepromoot, vooral nadat vanaf 1949 regeringen zonder socialistische deelname werden gevormd.

Het politieke leven werd tijdelijk beheerst door de koningskwestie rond Leopold III, en van 1950 tot 1958 door een levensbeschouwelijke schoolstrijd over het secundair onderwijs. Beide bevestigden alweer de communautaire tegenstelling tussen vrijzinnigen en confessionelen. Leopold had in 1940 geweigerd om met de regering het land te verlaten en de oorlog tegen Duitsland voort te zetten. In 1950 kreeg hij in Wallonië en het arrondissement Brussel slechts 42 en 48 procent van de kiezers achter zich in een volksraadpleging over zijn terugkeer op de troon, tegenover 72 procent in Vlaanderen en 57 procent in heel België. In die strijd werd het wallingantisme, dat tevoren vooral door de antiklerikale politici en burgerij gedragen was, zeer versterkt door de toetreding van de socialistische arbeidersbeweging. Maar een verkiezing in 1950 gaf aan de Christelijke Volkspartij

met 47 procent van de stemmen een absolute meerderheid in het parlement, die Leopold terugriep uit ballingschap. Door het gewelddadige socialistisch-communistische verzet moest hij afstand doen van de troon.

In Vlaanderen kreeg de verzoening van vele flaminganten met België een flinke dreun door die nederlaag, en leefde de federalistische idee weer op, naar Waals voorbeeld. De harde kern van het nationalisme werd vanaf december 1954 herenigd in de Volksunie en zou opkomen voor 'amnestie en zelfbestuur'. Daarnaast maakten de christelijke arbeiders de Vlaamse beweging weer aantrekkelijk, door in te zetten op drie programmapunten: 'werk in eigen streek' door industrialisatie van Vlaanderen; Nederlands taalgebruik, ook in en door de grote bedrijven; inhalen van de Vlaamse achterstand inzake het middelbaar en het hoger onderwijs. Na verloop van jaren zouden de nationalisten ook economische eisen stellen, zoals de wallinganten. Het schoolpact van 1958 versnelde een ontwikkeling naar ontzuiling en het terugdringen van de politieke tegenstelling tussen confessioneel en vrijzinnig. In 1960 verdween door de chaotische dekolonisatie van Congo een van de belangrijkste steunpilaren van het Belgisch nationaal bewustzijn: de trots op 'onze modelkolonie'.

De communautaire tegenstelling werd daarentegen fel verscherpt door 'la grève du siècle' rond Nieuwjaar 1961. Tegen een aangekondigde besparingswet werd van socialistische zijde een algemene staking uitgeroepen, die in Henegouwen en Luik vooral gericht werd tegen de teloorgang van de Waalse industrie-as, veroorzaakt door 'la domination du cléricanisme flamand'. Toen de staking bleek te mislukken, besliste het Coördinatiecomité van de Waalse ABVV-gewesten om, zoals het al was gebeurd in 1950 tijdens de strijd tegen Leopold III, te dreigen met een scheuring van het land. In februari 1961 vormde het Coördinatiecomité zich om tot *Mouvement Populaire Wallon (MPW)*, die een splijtzwam zou worden in de unitair-Belgische socialistische partij en vakbeweging.

In de vervroegde parlementsverkiezingen van maart 1961 verwezenlijkte de Volksunie een doorbraak van één naar vijf Kamerzetels. Een regering van christendemocraten en socialisten werd gevormd, die aankondigde dat ze de communautaire problematiek zou aanpakken, met voor de Waals-socialistische opinie: de reconversie van de Waalse mijnstreken en de voorbereiding van een federaliserende grondwetsherziening. Als Vlaams-christelijke eis was daarbij opgenomen wat voorafgaandelijk moest gebeuren: de vastlegging van de taalgrens, een oplossing voor de taalproblemen in de Brusselse agglomeratie, taalevenwicht in de centrale besturen, en de splitsing van het ministerie van Opvoeding en Cultuur. In 1962–1963 werd inderdaad een reeks belangrijke taalwetten uitgevaardigd die aan deze Vlaamse eisen voldeed, maar dat riep in Brussel een felle antiflamingantische reactie op. De MPW speelde hierop in door met succes de eis van ‘taalvrijheid’ in Brussel te koppelen aan die van een drieledig federalisme, dus met Brussel als volwaardige deelstaat. (Terwijl in het wallingantisch-flamingantisch overleg tevoren geen volwaardig Brussels gewest was erkend.)

De parlementsverkiezing van 1965 toonde de enorme tegenstellingen die door de aangekondigde grondwetsherziening werden opgeroepen. De liberale partij, die zich opwierp als de verdediger van de Belgische eenheid op basis van de ‘taalvrijheid’, en die de nieuwe taalwetten op de helling zette, sprong van 20 zetels naar 48. Tegelijk braken wallingantische partijtjes door en in Brussel een *Front des Francophones* (FDF), terwijl de Volksunie haar opmars verderzette. Het probleem van de tweetalige Katholieke Universiteit Leuven, met een studentenrevolte in 1966 en 1968, werd als hefboom gebruikt door vier groepen om daarmee hun aanhang uit te breiden: zowel de Vlaamse als de Waalse federalisten (onder meer de katholieke *Rénovation wallonne*), zowel de liberale partij als het FDF. De Christelijke Volkspartij scheurde in 1968, en later ook de liberale en de socialistische partijen. Als hoogtepunt zou in 1971 het *Rassemblement Wallon* 14 zetels halen, in 1974 het FDF 12 en de Volksunie 22.

Vanaf 1968 stonden in België de etnische tegenstellingen voorop op de voorgrond. Er kwam geen enkele regering meer, in wier samenstelling, programma en val die tegenstellingen geen belangrijke, dikwijls zelfs beslissende rol speelden. In 1970 kon premier Gaston Eyskens een grondwetsherziening doorvoeren die slechts een nieuw raam schiep, waarbinnen met bijzondere meerderheden constitutionele deelhervormingen konden worden aangebracht. Dat was het begin van een proces van federalisering, dat geen bevrediging bracht maar integendeel steeds nieuwe centrifugale krachten losmaakte. Want de nieuw geschapen Gemeenschappen en Gewesten werkten elk ijverig aan het versterken van hun identiteit bij hun bevolking, en aan de uitbreiding van hun bevoegdheden.

EEN DERDE GROTE TRANSFORMATIE VANAF DE JAREN 1960

Na de Tweede Wereldoorlog leefde de illusie dat het nationalisme afgedaan had in Europa, samen met het fascisme, waarin het zijn hevigste uitdrukking gevonden had. In 1982 stelde de Britse socioloog D.W. Urwin echter vast dat ‘de tweede golf van nationale bewegingen’, die er was doorgebroken in de jaren 1960, ontstaan was uit een bewustzijn van *economische* verschillen, in tegenstelling tot de negentiende-eeuwse eerste golf, die op de *taal* gebaseerd was. Maar, zo vervolgde hij, er moet een culturele, meestal etnische identiteit zijn waarop deze regionale economische mobilisatie kan steunen. Die bewegingen ‘zijn allemaal nauw verbonden met historische problemen die nu meestal irrelevant zijn geworden of bijna onontwarbaar. Ofwel kunnen ze een onderdeel worden van een verhevigde identiteitscrisis, een ontzuilingsproces’ sinds de jaren 1960. ‘En wat voor regionale bewegingen het ook zijn, er is geen reden om aan te nemen dat ze zullen verdwijnen als hun wensen vervuld zijn’, besloot Urwin.⁷

In plaats van te spreken over nieuwe bewegingen die steunen op oudere identiteiten, kunnen we in het Vlaamse en het Waalse

geval stellen dat het gaat om een transformatie van oudere bewegingen. Voor het overige klopt heel de voorstelling van Urwin.

Het gaat inderdaad, sinds de jaren 1960 en tot nu toe, om een onderdeel van een verhevigde identiteitscrisis, een ontzuilingsproces — ja, een derde grote transformatie van de westerse samenleving, na die van de zestiende eeuw en die van 1780–1850. We beleven nu een versnelde afbrokkeling van traditionele waarde- en zingevingspatronen. Niet alleen inzake godsdienst en ethiek, familie en seksualiteit, het streven naar bevrediging van behoeften en verlangens met de vrijheid als het belangrijkste criterium, maar ook inzake cultuur, politiek en nationaliteit. Er brak een individualisering door, een verdampen van het gemeenschappelijke wij-gevoel en van de groepsstructuren die volgens religieuze, politieke en sociale scheidingslijnen waren gegroeid in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Tegenover het harmoniemodel zat het conflictmodel in de lift. De partijen en zuilen waarop het bestuur van de verschillende staten berustte, zagen hun aanhang wegsmelten. Niet meer tien procent, maar de helft van de kiezers werd ‘zwevend’. De gevestigde overlegstructuren en de politieke stabiliteit werden ondermijnd. Heel de traditionele samenleving kwam versneld op de helling, en daarmee ook het nationaal bewustzijn (het Belgische, Britse, Spaanse, Canadese...) dat een uitdrukking was van die samenleving, en als het ware de bekroning ervan. Verweven met dit hele gebeuren kende de tweede golf van nationale bewegingen haar doorbraak: in Wallonië en Vlaanderen, in Schotland, Catalonië, Québec... In België traden aan de ene kant de katholieken toe tot de Waalse beweging, aan de andere de liberalen en socialistische tot de Vlaamse beweging. Zo ontstond er een nooit geziene Vlaams-Waalse polarisering.

Het paradoxale is dat de ontzuiling niet het einde betekende van de tegenstelling die zo opvallend geweest was van 1884 tot 1958, tussen een *rechts* Vlaanderen en een *links* Wallonië. De Tsjechisch-Britse antropoloog Ernest Gellner heeft in zijn gezagheb-

bende boek *Nations and Nationalism* uiteengezet hoe godsdiensten door de moderne samenleving konden worden omgezet in cultuurnaties. In België steunde de vorming van de twee protonaties niet alleen op taal, maar ook op de tegenstelling tussen orthodoxe godsdienstbeleving en vrijzinnigheid. Nadat deze tweede tegenstelling grotendeels is verdampt, blijkt ze twee cultuurnaties te hebben achtergelaten met verschillende sociaal-economische opvattingen en gedragspatronen, in het noorden vooral gemerkt door de christendemocratie, in het zuiden door het socialisme. En net die sociaal-economische verschillen, die ook nu weer worden uitvergroot in de beeldvorming, spelen een beslissende rol in de vernieuwde nationale bewegingen. Aan Vlaamse zijde droegen de publicaties van economen over de financiële transfers naar Wallonië, in en buiten de sociale zekerheid, er veel toe bij dat de Waalse eis tot splitsing op sociaal-economisch gebied werd overgenomen.

Het streven naar autonomie werd aangewakkerd door verwante bewegingen elders in Europa, en door het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, Joegoslavië en Tsjecho-Slowakije sinds 1989. Dus het tegenovergestelde van wat in vroegere eeuwen gebeurd was, toen er aaneensluiting in grotere landen gebeurde, met het oog op militaire veiligheid en economische kracht. Nu voelt men zich zo veilig en welvarend in de NAVO en de Europese Unie, dat velen de bestaande staten overbodig of schadelijk vinden, zoals Catalanen, Québécois en Schotten. Hun voorouders waren sinds eeuwen tot protonaties gegroeid: in Québec vanaf het begin van de zeventiende eeuw, in Catalonië zelfs vanaf de negende eeuw en in Schotland vanaf de tiende. Ze werden pas veel later opgenomen in Canada, Spanje en Groot-Brittannië, waarin ze toch een zelfstandigheid konden bewaren. Nu gaat het erom of ze hun vroegere onafhankelijkheid willen en kunnen herwinnen. Eenzelfde gevoel inspireerde de uitstap van Groot-Brittannië uit de Europese Unie.

Vlaanderen daarentegen, het Nederlandstalige deel van België, werd pas een begrip doordat het vroegere hertogdom Bra-

bant, het vroegere graafschap Vlaanderen en het vroegere graafschap Loon uit het prinsbisdom Luik sinds 1830 verenigd waren in het unitaire koninkrijk België. Het bewustzijn van één Vlaams volk binnen de Belgische natie is daarna gevormd in en door de Vlaamse beweging. Een streven naar Vlaamse onafhankelijkheid werd daarop ingeënt in 1914–1918 door de Duitse bezetter, en zal wel nooit meer verdwijnen. Maar het is geen terug willen naar een aloude verloren onafhankelijkheid. Waar haalt dat streven dan zijn kracht vandaan?

Op 2 juni 1993 stelde Hugo Schiltz, de Vlaams-nationalistische politicus die de voornaamste architect was van het gefederaliseerde België, in de Senaat zijn verslag voor over de ‘bijzondere wet tot vervollediging van de federale staatsstructuur’. Hij verklaarde er: ‘Als men mij de vraag stelt of België blijft bestaan en of deze hervorming niet de wachtkamer is van het separatisme, dan heb ik de neiging om te antwoorden: “Ik weet het niet...”’ Wat de Vlamingen betreft, weet ik dat in het collectieve geheugen van een deel van ons volk de drang leeft om revanche te nemen, de rekening te presenteren voor meer dan een eeuw stiefmoederlijke behandeling, culturele vernedering en soms lijflijke afstraffing.’

Die drang om revanche te nemen was ontstaan bij een aantal activisten tijdens en na hun mislukte, en achteraf bestrafte poging om de macht te grijpen tijdens de Eerste Wereldoorlog. In december 1917 hadden zij, onder druk van het Duits bestuur in Brussel, de onafhankelijkheid van Vlaanderen uitgeroepen. Op 28 maart 1918 stemde hun Raad van Vlaanderen zelfs een motie dat de naam België moest verdwijnen. De tweede mislukte machtsgreep, door de fascistische collaboratie in de Tweede Wereldoorlog, lokte weer een bestraffing uit. Een ‘lijflijke afstraffing’ volgens Schiltz. (Hoe die in eenentwintigste eeuw nog als een ‘gerechtelijke moord’ wordt aangeklaagd om België te bestrijden, blijkt uit hoofdstuk 18 over Leo Vindevogel.) Die bestraffing wordt gedurende generaties opgeschroefd als bewijs ‘van wat Vlamingen in dit land hebben doorgemaakt en waarom

er bij zovelen een haat kon groeien die door niets te genezen is', zoals Max Wildiers schreef.⁸

De historicus Bart De Wever, de huidige burgemeester van Antwerpen, stelde: 'Onderzoek met betrekking tot de provincie Limburg en het arrondissement Antwerpen wees uit dat de Volksunie-kaderleden daar zeker tot de verkiezingen van 1965 voor meer dan de helft afkomstig waren uit gezinnen die op een of andere manier in aanraking waren gekomen met de repressie. Zonder twijfel was de Volksunie dus een partij gedragen door "zwarten" en bezat de amnestie-eis de grootste mobiliserende kracht onder haar aanhangers.'⁹

In de voorstelling van radicale nationalistes bleven Vlaanderen en België de 'onverzoenlijke vijanden' van de Duitse propaganda in 1914–1918, dus was Vlaanderen pas onafhankelijk als België verdwenen was. Zij vormen tot op vandaag de krachtigste propagandisten van die onafhankelijkheid, als revanche voor de bestraffing van hun grootouders.

Ten slotte stellen we vast dat de Vlaamse natievorming zich in de jongste halve eeuw versneld heeft doorgezet, ten koste van de Belgische. De Amerikaanse socioloog Karl W. Deutsch beschreef de natie als 'een netwerk van verbindingen dat door de geschiedenis werd geschapen'. Nationaliteit stamt volgens hem niet direct uit een gemeenschap van taal, geschiedenis en herinneringen, maar uit een hoge mate van integratie door middel van sociale communicatie, in tegenstelling tot andere groepen. Lidmaatschap van een volk bestaat in het vermogen om met de leden van een grote groep, inzake een brede waaier van onderwerpen, effectiever te communiceren dan met buitenstaanders.¹⁰

Sinds het begin van de federalisering in 1970 werden zoveel mogelijk instellingen, overlegorganen en verenigingen gesplitst naar taal, zodat de contacten en communicatiemogelijkheden tussen Nederlands- en Franstaligen systematisch werden afgebouwd. De onmogelijkheid om in 2019 een federale regering te vormen kwam onder andere voort uit het feit dat zelfs de leidende politici hun collega's van de overzijde niet meer of nau-

welijks nog kennen, en dus ook niet vertrouwelijk met hen kunnen samenwerken.

In mei 2019 haalden in het Vlaamse parlement de twee nationalistische partijen samen bijna de meerderheid. Dat deed de hoop opleven onder hun kaderleden en bij allen die op revanche op België uit zijn, dat de volgende keer een meerderheid kan worden bereikt om de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit te roepen.

En hoe dan verder? Daar komen we op terug in hoofdstuk 20.

2. Meertaligheid in onze gewesten¹

Het gebied tussen de Rijn en de Seine kende meertaligheid sinds de volksverhuizingen in de vijfde eeuw, doordat de Germaanse nieuwkomers en de Gallo-Romeinen er door elkaar woonden in het Merovingische, later Karolingische gebied. De bestuurstaal van het Frankische rijk was het Latijn, waarvan de Romaanse volkstaal zich in de loop der eeuwen verwijderde, van Gallo-Romeins naar Oudfrans. In diezelfde lange periode ontstond er een taalgrens die van west naar oost liep, en die twee gebieden scheidde die meer en meer eentalig werden: Germaans in het noorden en Romaans in het zuiden. Romaanse taaleilanden die hadden standgehouden in steden als Tongeren, Maastricht en Aken, raakten opgeslorpt door hun Germaanse omgeving. De Kerk als Latijnstalige cultuurdrager versterkte de Romaanse invloed, wat zich liet voelen rond de bisschopszetel Doornik en de abdijen van Stavelot en Malmédy.

Van de negende tot de elfde eeuw ontstonden — in de chaos van het verbrokkelende Karolingische rijk — het graafschap Vlaanderen, het prinsbisdom Luik en het hertogdom Brabant. Die strekten zich elk uit over Romaans- en Germaanstalig gebied, iets wat in de hand werd gewerkt doordat de belangrijkste verkeerswegen van zuid naar noord lopende rivieren waren, zoals de Schelde en de Maas. Het Latijn was de algemene cultuur- en bestuurstaal, maar de meertaligheid moest vroeg of laat problemen scheppen. Rond 893 vroeg Heriland, de Romaansstalige bisschop van Terwaan (Thérouanne in Pas-de-Calais) om overplaatsing, want het merendeel van zijn gelovigen ‘was bar-

baars en sprak een barbaarse taal'. Over Godfried van Bouillon werd genoteerd dat hij zijn leidende rol in de eerste kruistocht (1096–1099) onder meer hieraan dankte dat hij kon bemiddelen tussen '*Francos Romanos et Teutonicos*', Romaans- en Germaanssprekende Franken, omdat hij was opgegroeid in hun grensgebied en beide talen beheerste.

Wanneer vanaf de dertiende eeuw naast het Latijn ook levende talen werden gebruikt in ambtelijke documenten, gebeurde dat in Vlaanderen en Brabant het eerst in het Frans. Het Nederlands in vorstelijke oorkonden en door stadsbesturen brak pas door in het laatste derde van de eeuw, vooral in de handelssteden Brugge en Dordrecht en de grafelijke kanselarij van Holland in Den Haag. Na de 'democratische' overwinning van de Gulden-sporenslag in 1302 zou het Ieperse stadsbestuur overschakelen van het Frans naar het Nederlands. Ook een Nederlandse literatuur zou niet zozeer door de vorstelijke hoven worden gestimuleerd, als wel door de stedelijke burgerij. Zelfs over het graafschap Holland schreef F.P. van Oostrom: 'De middeleeuwse hofcultuur was internationaal en polyglot; daarbinnen gaf het Frans ook in de late veertiende eeuw de toon aan.'

Toen de hertog van Bourgondië, Filips de Goede, rond 1430 een tiental vorstendommen uit de Lage Landen verenigde — van Artesië, Henegouwen, Namen en Luxemburg in het zuiden tot het graafschap Holland in het noorden — zaten zowel die statenbond als vele van zijn samenstellende delen schrijlings op de taalgrens. Onder de Bourgondische dynastie werd het Frans nog meer dan tevoren de hoftaal. Het was ook de interne diensttaal van de nieuwe overkoepelende instellingen die ze zou stichten, en dat zou zo blijven, ook nadat Karel V in het tweede kwart van de zestiende eeuw de Nederlanden aanzienlijk uitbreidde in het noordoosten, tot Groningen.

Het Nederlands had intussen vanaf de veertiende eeuw zijn plaats als bestuurstaal sterk vergroot, niet alleen op gemeentelijk vlak maar ook op dat van de afzonderlijke vorstendommen. Daar moesten de onderdanen, met name de steden, het opdrin-

gen in hun betrekkingen met de graaf of hertog. Karel de Stoute (1467–1477) nam zijn algemene hautaine houding ook aan inzake het taalgebruik. De Franstaligheid van ordonnanties en van verzoekschriften aan de hertog veroorzaakte grote vertaalkosten. In reactie daartegen werd het verplichte gebruik van de streektaal opgenomen in de eisenpakketten die Maria van Bourgondië moest aanvaarden bij de dood van haar vader.

De Bourgondische Nederlanden werden opgenomen in de Habsburgse monarchie, en met Filips II (1555–1598) bij de Spaanse tak ervan. Daardoor werd het Spaans er naast het Frans een hoftaal, onder meer bij de aartshertogen Albrecht en Isabella (1598–1633). Het liet zich ook gelden in het bestuur van de Nederlandse of ‘Vlaamse’ zaken in Madrid en het was de taal van het Spaanse leger. Het Frans bleef de officiële taal van de bondsstaat, en dus de werktal van de centrale regering in Brussel, van de Grote Raad van Mechelen (opperste gerechtshof) en van het Rekenhof, maar de edicten en plakkatens werden ook in het Nederlands uitgevaardigd. Het prestige van het Frans steeg ten nadele van het Nederlands en mettertijd ook van het Latijn, zodat het cultuurleven bij de ontwikkelde burgerij in de zeventiende eeuw in aanzienlijke mate verfransde. Tegelijk verzwakte het contact met de internationale wetenschappelijke ontwikkeling, onder de druk van het contrareformatorische monopolie in het geestesleven.

Tijdens het ancien régime was de kracht van tradities heel sterk in de samenleving, ook inzake het gebruik van de streektaal door de overheden. Het Nederlands bleef de taal van het hertogdom Brabant en het graafschap Vlaanderen. Die provincies werden bestuurd door hun Statenvergaderingen (de steden vooral, met vertegenwoordigers van de geestelijkheid en de adel). Die breidden in de zestiende en zeventiende eeuw hun activiteiten uit, dankzij de aanstelling van Bestendige Deputaties. De Raad van Brabant, het vorstelijk hof van beroep in het hertogdom dat ook op de publicatie van de wetten moest toezien, tikte op 8 november 1651 het stadsbestuur van Brussel op de vingers, omdat

het een Franstalig verslag had aangeboden aan aartshertog Leopold Willem: *'Soo ordonneren wij u midts dezen u deshalven te reguleren gelijk ghij van oudts gewoon sijt te doen depescheren uwe brieven in duytsche taele met ordinariisse termijnen van eerbiedinghe gelijk tot noch toe gebruyct hebt.'*² In de kerkelijke administratie bleef het Latijn heel het ancien régime door in gebruik. De koning benoemde in de zeventiende eeuw in de Vlaamse bisdommen slechts bisschoppen van Vlaamse afkomst, opdat die de volkstaal zouden kennen.

In de achttiende eeuw kwam de erkenning van de volkstaal onder druk te staan door de centrale overheden: onder het bewind van de kleinzoon van Lodewijk XIV (de hertog van Anjou, 1700–1706) en ook onder de Oostenrijkse Habsburgers daarna. In Wenen zetelde een Opperste Raad van de Nederlanden, die Franstalig werkte maar bij benoemingen van hoge functionarissen veel belang hechtte aan hun kennis van het Nederlands. Die raad werd in 1757 afgeschaft en vervangen door een Belgisch Bureau in de Staats- en Hofkanselarij, dat enkel met Oostenrijkse ambtenaren bemand werd.

De adellijke en stedelijke elites in het Vlaamse land raakten verfranst. Het toneel in Gent en Antwerpen bijvoorbeeld werd in grote hoofdzak Franstalig. Hoge ambtenaren, stads- en provinciebestuurders werden dus geneigd om zich ter zake aan te passen aan de centrale regering in Brussel. Die voerde haar contacten met de lagere besturen meer dan vroeger in het Frans. Verzoekschriften die moesten worden aangeboden door geaccrediteerde *agents en cour*, waren veelal in het Frans gesteld. Vanaf 1749, nadat het land drie en een half jaar lang door de Franse bezetter was bestuurd tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, moesten de plattelandsbesturen van het graafschap Vlaanderen protesteren tegen Franstalige ordonnanties van de herstelde nationale overheid, die door de Raad van Vlaanderen waren overgemaakt. Na herhaalde klachten weigerde het Land van Waas in 1755 de publicatie van twee wetten. Dat leidde in 1761 tot juridische betwistingen, waarin de Staten van Vlaanderen het

Land van Waas steunden, zich beroepend op *'la constitution du pays, l'ancien usage'* (die twee waren identiek in het ancien régime). Maria Theresia gaf daarop aan de Geheime Raad in Brussel — zowat het ministerie van Binnenlandse Zaken, Justitie en Eredienst — bevel om alle ordonnanties te vertalen. Nadat de Raad van Financiën weer een decreet in het Frans had doorgestuurd, weigerden de Staten van Vlaanderen de buitengewone 'bede' (gevraagde belasting) toe te staan totdat de grief was weggenomen. Dat was effectief.

De Geheime Raad waakte erover, in zijn adviezen over de benoeming van nieuwe leden, dat die Nederlands zouden kennen. Hij aanvaardde immers correspondentie van particulieren en desnoods interne verslagen van ondergeschikte besturen in de streektaal. Maar Wenen nam soms genoeg met 'een voldoende aantal' raadsleden die Nederlands kenden. Andere Brusselsese centrale diensten en vooral nieuw opgerichte junta's weigerden Franstalige correspondentie en rapporten. Dat het Frans de interne werktal was van alle centrale besturen, verklaart mee de sterke vertegenwoordiging van Walen in hun personeel. De Geheime Raad drong ook in zijn adviezen voor de benoeming van bisschoppen in Nederlandstalige diocesen, sterk aan op de kennis van de volkstaal. Maar weer werd hij hierin niet altijd gevolgd door Wenen, dat kandidaten koos uit de hoge adel van het veeltalige Habsburgse rijk.

Het revolutionaire, later napoleontische Frankrijk lijfde de Habsburgse Nederlanden in van 1795 tot 1814. Het schiep een heel nieuw staatsbestel, unitair en gelaïciseerd, met een totale verfransing van het overheidsapparaat, en het vestigde een modern cultuur- en waardepatroon. We kunnen de schok van de Franse Revolutie bij ons vergelijken met die van de westerse kolonisatie in de moslimwereld: beide veroorzaakten zowel aanvaarding van het nieuwe als verzet ertegen. In het huidige Vlaanderen was de reactie van de bevolking meer afwijzend dan in het huidige Wallonië. Blijkbaar ondermijnde de heersende Vlaamse volkstaal de verspreiding van de revolutionaire propaganda, ter-

wijl het opleggen van de verfransing er integendeel de afkeer van de vreemde veroveraar versterkte. Dat was het begin van een evolutie die na 1814 zou voortduren: de groei van een tegenstelling tussen een meer conservatief Vlaanderen en een meer progressief Wallonië.

De bevrijding bij de val van Napoleon stelde een vergelijkbaar probleem als de dekolonisatie van de moslimwereld na de Tweede Wereldoorlog. Moest er een restauratie gebeuren van het vroegere, vertrouwde bestel met de godsdienst en de traditie als basis van de samenleving, of moesten de nieuwe verwezenlijkingen en waarden behouden blijven in een moderne natie? De nieuwe machthebbers legden een zeker compromis op, in de lijn die Napoleon al getrokken had: ze behielden het moderne staatsbestel onder een autoritair gezag, dat de traditionalistische religieuze krachten in toom moest houden en heroriënteren. Voorstanders van een democratische ordening enerzijds en die van een fundamentele restauratie anderzijds werden als stokers van onrust onderdrukt. Dat lukte tot aan de Europese *Völkerfrühling* van 1830 of 1848 in Europa, en tot aan de Arabische Lente van 2011.

De Oranjekoning Willem I, aan wie de Mogendheden in 1814 het bestuur van België toevertrouwden, koos resoluut voor de autoritaire modernisering, en deed daarbij een beroep op de elites die het behoud van het gelaïciseerde Franstalige bestel voorstonden. Hij legde met harde hand het zwijgen op aan de traditionalisten, die het herstel van het katholieke België en van de volkstaal vroegen. Pas nadat hij zijn gezag stevig gevestigd had, zou hij vanaf 1819–1823 de Franse taaldwang in het Vlaamse land opheffen en vervangen door een verplichte vernederlandsing, met het oog op het aaneensmeden van zijn beide rijkdelen. Door dat uitstel van vijf tot negen jaar zouden pas in 1829 de eerste leerlingen afstuderen die een Nederlandstalige humaniora hadden doorgemaakt. De taalkwestie nam, onder de grieven die tot de Belgische Revolutie zouden leiden, slechts een heel ondergeschikte plaats in. Maar tot vandaag herhalen vele

historici de propagandistische voorstelling dat ze tot de hoofdoorzaken zou hebben behoord.

Zowel in de Europese *Völkerfrühling* van 1830 als in de Arabische Lente waren het hoogopgeleide progressieve jongeren die het initiatief namen in het verzet tegen het autoritaire regime. Maar zij hadden de steun nodig van de godsdienstig-conservatieve massa om een revolutie te realiseren, en zeker om daarna een meer democratisch bestel te stabiliseren. Dat lukte in 1830 alleen in België, zoals in 2011 alleen in Tunesië.

De Belgische Revolutie herstelde het talenpatroon van de Habsburgse Nederlanden: het heel beperkte centrale bestuur was intern Franstalig en naar buiten tweetalig, en liet keuzevrijheid aan de gemeentelijke en provinciale overheden, de rechters, notarissen enzovoort. Maar deze lokale elites hielden veel minder vast aan de volkstaal dan ze eeuwenlang gedaan hadden. Een verfransing zette in, heel bruusk in Brussel, met een variërende snelheid elders: hoe groter de stad, hoe sneller veelal de verfransing. Die beweging bleef decennialang vorderen, onder invloed van de uitbreiding van het centrale bestuur, van de economische en culturele ontwikkeling, van het onderwijs, de mobiliteit... in één woord: onder invloed van de voortstuwende moderniteit. Vooral de liberale burgerij zag in het Frans, de toenmalige wereldtaal, een instrument van vooruitgang en intellectuele ontvoogding. In Tunesië is nu de toestand vergelijkbaar, terwijl de traditionalistische moslims er het Arabisch promoten.

Uit het enthousiasme van de Belgische Revolutie ontstond ook een patriottische beweging, die de nationale kunst en literatuur wilde stimuleren, de geschiedenis bestuderen, de eigen taal beoefenen en de vaderlandse tradities in ere houden. De beginnende Vlaamse beweging was daar een onderdeel van. Zoals het in andere kleine taalgebieden in Europa ging (bij de Bretoenen, Basken, Slovenen...), werd ze vooral gedragen door de klerikaal-conservatieve opinie, die in de volkstaal een grondslag zag van de nationaal-religieuze identiteit. De tweede Europese *Völkerfrühling* in 1848 gaf haar bovendien een democratische bezieling:

jonge flaminganten voerden sindsdien strijd voor de *volkstaal* tegenover die van de verfranste elites, maar ook voor de *nationale taal* tegenover die van het bedreigende Frankrijk. Maar de toenemende fundamentalistische verstarring van de Katholieke Kerk, onder paus Pius IX tot 1878, sneed de Vlaamse beweging bijna helemaal af van de intelligentsia en de vooruitstrevende opinie, van liberalisme en socialisme.

In die toestand van zwakte ijverde de jonge beweging voor het behoud of herstel van tweetaligheid in Vlaanderen, door het gebruik van het Nederlands eventueel *naast* het Frans. In de loop van decennia en generaties groeide bij de militanten het bewustzijn van een ‘Vlaamse subnatie’, die binnen de Belgische natie gelijkberechtiging eiste met haar Waalse tegenhanger. Vooral de invoering van het algemeen mannenstemrecht in 1893, en de christendemocratie die daardoor gestimuleerd werd, versterkten en radicaliseerden de beweging. Vermits Wallonië sterk afwijzend stond tegenover tweetaligheid in het hele land, zou tussen de twee wereldoorlogen de eentaligheid van de landstreken worden opgelegd in het bestuur, het gerecht en het onderwijs.³

3. Vanwaar komen de moderne naties?¹

De stroom van historische en sociologische studies over het ontstaan van de moderne naties blijft maar aanzwellen. Een belangrijke vergelijkende studie geeft ons een duidelijker inzicht. Het gaat om *Patriotismus und Nationsbildung am Ende des Heiligen Römischen Reiches* onder leiding van de Keulse hoogleraar emeritus Otto Dann, van zijn Praagse collega Miroslav Hroch en van dr. Johannes Koll van het Zentrum für Niederlande-Studien der Universität Münster.² Napoleon beschermde de revolutie van de Duitse vorsten tegen het Heilige Roomse Rijk, die door Frederik II van Pruisen was ingezet en die eindigde met de opheffing van het Rijk in 1804. De scharnierperiode van de laatste decennia van de achttiende eeuw en de eerste van de negentiende werd in onderling overleg door zeventien auteurs onderzocht, niet alleen voor de gebieden die destijds tot het Rijk behoorden, maar ook voor zijn buurlanden. Zo komen behalve het huidige Duitsland ook Tsjechië en Slowakije aan bod, West-Pruisen in Polen, Zwitserland, Tirol, België en Nederland. Wat in de Zuidelijke Nederlanden gebeurde, vertoont soms verschillen maar vooral veel gelijkenissen met wat zich in de meeste onderzochte gebieden afspeelde, in het bijzonder in andere Habsburgse bezittingen bij de Tsjechen en Tirolers.

Al voordat in de hier onderzochte periode het moderne nationale bewustzijn ontstond of althans werd aangekondigd, hadden de mensen een collectieve identiteit, die Dann en Hroch in hun inleiding 'etnisch' noemen. Dus een besef van anders zijn dan vreemden, en van gemeenschappelijkheid met de eigen

groep, waarbinnen een sterkere communicatie en samenwerking bestond dan met de vreemden. Concreet werd de samenhang in de eerste plaats gevormd in de verschillende staatjes, zoals graafschappen en prinsbisdommen, stadsrepublieken en kantons. In de standensamenleving van het ancien régime werd het etnisch bewustzijn vooral gedragen door de politiek bevoorrechte elites, die zichzelf zagen als de vertegenwoordigers van die samenleving, en wie het te doen was om het behoud van hun geprivilegieerde positie. De staatsgodsdienst vormde vanouds een sterke factor van collectieve identiteit die de standsgrenzen doorbrak en voor de niet-geprivilegieerden wellicht de sterkste binding vormde met de gemeenschap. Anderzijds vormde die godsdienst ook een band die over de grenzen van het eigen staatje reikte. Hij kon dan een versterking vormen van de dynastische vereniging van vele staatjes in overkoepelende gehelen, waarin een wijdere maar geringere samenhang bestond, zoals Frankrijk, Groot-Brittannië of Spanje. Daarentegen verzwakten godsdienstige tegenstellingen het overkoepelende eenheidsbesef binnen het Heilige Roomse Rijk en binnen het Zwitsers Eedgenootschap.

Ook de taal kon een etnievormende rol spelen, hoewel in rand- en menggebieden de elites vaak een andere dan de volkstaal gebruikten in het bestuur, de cultuur en de handel. In een aantal landen was een zekere taaleenheid bevorderd door het eeuwenlang samenleven in eenzelfde politiek verband. Wanneer Dann en Hroch vaststellen dat in de achttiende en negentiende eeuw de staat het centrale punt vormde van de sociaal-politieke identiteit, veelal op basis van de gehechtheid aan een dynastie, moeten we bedenken dat aan die staat veelal de dominantie van een godsdienst en van een taal verbonden was.

In de loop van de achttiende eeuw verspreidde zich, onder invloed van de Verlichting, het patriotisme. Dat was een sociaal engagement dat niet meer alleen de verdediging van de eigen standsrechten tot doel had (de zogenaamde 'vrijheden'), maar het welzijn en de ontwikkeling van heel de gemeenschap. Bij de

meeste geprivilegieerden bleef natuurlijk de bescherming van hun eigen rechtspositie doorwegen, ook al gebruikten ze de nieuwe terminologie met beroep op het natuurrecht. Hun *Landespatriotismus* was dus niet veel meer, zeker aanvankelijk, dan een inzet voor de versterking van de bestaande identiteit-op-basis-van-de-standenstaat. Ook de regeringen volgden de tijds-gedachten en gebruikten ze om de economische en intellectuele ontwikkeling in bredere bevolkingslagen te stimuleren, met centralisatie en een versterkte positie van de dynastie tegenover de overgeleverde rechtsversnippering en standsvoorrechten.

Vooral onder de intellectuelen zette het patriottisme zich door, als een beweging om het eigen vaderland te hervormen en te moderniseren, met verenigingen en tijdschriften voor wetenschapsbeoefening en volksverlichting. Daarbij werd meestal duidelijk de nadruk gelegd op het 'grotere' vaderland: het Duitse, het Zwitserse, het Noord-Nederlandse of het Zuid-Nederlandse, boven elk van de afzonderlijke *Länder*, kantons en provincies. Ook een grotere rechtsgelijkheid werd nagestreefd, maar nergens werd een radicale breuk bepleit met het bestaande bestel, het ancien régime, voordat zo'n breuk in de Franse Revolutie tot stand kwam in 1789. In de bijdrage over Nederland schrijft Niek van Sas dat de Patriottenbeweging tot 1787 gericht was op grondwettig herstel, dus zeker niet op het opruimen van de standenmaatschappij. Eenzelfde beeld krijgen we van de Zwitserse patriotten.

Patriottisme werd in vele gevallen de aanzet tot een langdurig omvormingsproces van etnische identiteit of identiteiten in een meer gecompliceerde nationale identiteit. Deze laatste bevatte de voorstelling van de natie als een politieke zelfstandigheid, berustend op het ideaal van mensenrechten en gelijkheid, in plaats van op essentieel standenonderscheid. Bij de voorwaarden om van een natie te spreken, rekenen Dann en Hroch het besef van een gemeenschappelijke geschiedenis, dat door de wetenschappelijke belangstelling van de Verlichting werd aangescerpt, en een consensus over de politieke cultuur en over